

ській календарь на 1936 годъ” [101], “Вперед” [102], “Земля і Воля” [103], “Земледельская Политика” [104], „Земледельческий календарь на годъ 1935” [105], “Карпато-русский Вестник” [106], “Руська Нива” [107], “Русская Земля” [108], “Русский Вестник” [109], “Свобода” [112], а також журнали-альманахи “Юбилейный господарский календарь на 1929 годъ” [113], “Русский земледельческий календарь” [110 – 111] тощо.

Отже, можна констатувати, що архівно-джерельна база досліджуваної проблеми достатня для наукового опрацювання і сприяє вивченню важливої наукової проблеми, котра полягає насамперед у доведенні вагомості ролі постаті першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика в суспільно-політичних процесах у 20 – 30-х рр. минулого століття, а отже, й у заповненні однієї з “білих плям” політичної історії Закарпаття в ХХ столітті.

1.2. Т. Масарик і Закарпаття у світлі вітчизняної історіографії

Праці вітчизняних дослідників, що привертали увагу до постаті Томаша Масарика і його ставлення до проблем Закарпаття, державно-політичної розбудови в тогочасній Підкарпатській Русі, знаходимо вже у двадцятих роках минулого століття. Як правило, авторами цих досліджень були безпосередні свідки суспільно-політичної діяльності місцевих жителів, а подекуди й самі учасники політичного життя краю. Так, один із відомих лідерів проукраїнського громадсько-політичного руху в Закарпатті Михайло Брацайко став автором цікавої статті “Політична ситуація Підкарпатської Русі 25 років тому назад і тепер”, в якій вказав на проблеми політичних непорозумінь між місцевими політиками і центральною владою [143]. Цій же проблемі присвячена розвідка О. Бочковського “Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)” [142].

Цінними є праці Л. Мишуги [228] та Й. Камінського [186 – 188], в яких автори досить послідовно, хоча й стисло, подають інформацію про політичне життя регіону. Якщо перший дослідник робить короткий огляд розбудови багатопартійності, котра отримала можливість реалізації саме за підтримки політичного курсу Т. Масарика, то Йосиф Камінський більшу увагу приділяє участі в політичному житті Закарпаття крайової еліти та діяльності її представницького органу – Центральної Руської Народної Ради.

Наприкінці першого десятиріччя у складі Чехословацької Республіки виходить у світ чергова праця вітчизняного дослідника О. Бадана, що привертає увагу, перш за все, постановкою комплексного питання розвитку тогочасного Закарпаття [115 – 116]. Автор, зокрема, одним із перших у вітчизняній історіографії розглянув процес становлення та діяльності політичних партій у краї через призму класової оцінки. І хоча О. Бадан, висвітлюючи цю проблему, виходив із марксистських позицій, його спроба має вагоме значення і свого часу дала добрий стимул для продовження досліджень тогочасних суспільно-політичних змін.

У цей же час побачила світ праця І. Лакизи, де проблема центральної влади, а саме її впливу на розвиток краю, знайшла подальше висвітлення [196]. Г. Піддубний, аналізуючи політичне життя Закарпатської України, зокрема діяльність політичних організацій, не оминув питання міжпартійних суперечок і протистояння з урядовими колами [236].

У подальші роки ХХ ст. (маємо на увазі постчехословацький період) вітчизняна історіографія не приділяла особливої уваги позитивним моментам розвитку краю у часи “буржуазної” Чехословаччини.

У період панування угорської окупаційної адміністрації нагадування про двадцятирічне перебування у складі Чехословацької Республіки було небажаним, а тому праці про суспільно-політичний розвиток краю, особливо про роль представників політичної еліти (зокрема Т. Масарика) не з’явилися.

Наукові дослідження суспільно-політичного життя 20 – 30-х рр. XX ст. у радянський період набули нового рівень. Проте матеріали відзначалися суб'єктивністю, оскільки дослідження зводилися до одностороннього висвітлення тих чи інших політичних явищ, а часом носили заангажований, фальсифікаційний характер. Зрозуміло, що ідеологічні перебільшення були зумовлені необхідністю пошуку підґрунтя комуністичних ідей у краї.

Видані в 50 – 80-ті рр. XX ст. публікації висвітлювали діяльність автономних політичних діячів і політичних партій як антинародну й буржуазно-націоналістичну, а політику Т. Масарика – як реакційно-буржуазну й антинародну, спрямовану на посилення національного, економічного, політичного гніту. Саме в такому ключі написані праці С. М. Білака [123 – 124], С. Бойка [127], Д. М. Буковича [145], Б. І. Співака [255 – 257].

Дослідження інших радянських учених Н. П. Баженової [117 – 118], В. І. Белоусова [119 – 120], Г. В. Божук [126], І. М. Гранчака [165 – 169], В. В. Делегана [173], І. Н. Мельникової [224 – 226], М. П. Повча [237], М. Є. Ротмана [251], Ю. Ю. Сливки [253 – 254], О. В. Хланти [274], Ф. П. Шевченка [279], М. Швагуляк [278] переважно ідеалізували боротьбу комуністичної політичної сили з “масариковським” реакціонізмом. У центр уваги вони ставили питання суспільно-політичного розвитку через призму “злиденного становище народних мас під іноземним пануванням”, розгортання “революційної боротьби трудящих”, пролетарської солідарності в протистоянні з режимом Т. Масарика. На цьому фоні в односторонньому ракурсі висвітлювали аспекти внутрішньополітичної боротьби, причому свідомо уникали градації причин і наслідків політичного конфлікту в середовищі місцевої еліти і суспільства в цілому.

У подібному стислому викладі можна ознайомитися з науковим баченням проблеми в працях С. М. Білака [122 – 124], Ю. Ю. Сливки [253 – 254] та Б. І. Співака [255 – 257]. Незважаючи на це, саме вони через призму боротьби з імперіалістичними і буржуазними режимами подали аналіз найбільш потужних політичних сил тогочасного Закарпаття. Із вищеназваних дослід-

ників більш детально охарактеризував нарізно орієнтовані політичні партії історик С. М. Білак у праці “Народ за ними не пішов” [123]. Тут проаналізовано як деякі загальнодержавні партії, так і виключно крайові. Проте погляд ученого не виходить за межі ідеологічного вивчення проблеми, а тому ставить її в один ряд із радянськими дослідженнями політико-партійної історії Закарпаття 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Інший відомий дослідник Б.І. Співак у праці “Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках”, цілком справедливо зазначаючи, що уряди Угорщини і Польщі були зацікавлені в античехословацькій діяльності деяких автономістських сил і використовували їх як “п’яту колону”, натомість звинувачує президентську владу Чехословаччини у несправедливій позиції щодо національних меншин, що й провокувало сусідні держави на подібні кроки [255, с. 265].

Упродовж 60 – 80-х років ХХ століття побачили світ ще декілька праць науковців, серед яких слід виокремити дослідження І.І. Попа [241] та М. Швагуляка [278]. Своєрідність розвідок згаданих авторів полягала у тому, що політичне життя Закарпаття вони розглядали крізь призму зовнішньої політики сусідніх держав. У монографії “Чехословацко-венгерские отношения (1935 – 1939)” історик І.І. Поп аргументовано доводить проугорську діяльність деяких політичних сил, зумовлену слабкістю позиції центральної влади у національному питанні [241, с. 174]. На думку автора, польсько-угорські відносини мали неабиякий вплив на політичну ситуацію в Підкарпатській Русі [241, с. 204].

На міжнародних стосунках Польщі та Угорщини в 30-х роках зупинився у своїй праці й М. Швагуляк [278, с. 175 – 197], дослідивши вплив урядових кіл цих держав на політику внутрічеських політичних організацій.

У радянські часи продовжувалося звеличення ролі комуністичної партії у суспільно-політичних процесах Закарпаття в міжвоєнний період, відкидаючи або свідомо замовчуючи позитивні риси політики Т. Масарика. Так, авторський колектив книжки “Шляхом до щастя” у черговий раз підкреслював, що “народ ві-

рив комуністам”, “йшов за ними”, засуджував “зрадницьку діяльність націоналістів і буржуазних імперіалістів”.

Зокрема, автори колективної праці вважали, що “для зміцнення свого панування чеська імперіалістична буржуазія штучно підтримувала на Закарпатті, як і в усій країні, багатопартійну систему” [280, с. 99]. Ми не згодні з такою мотивацією, оскільки, на наш погляд, на першому місці все-таки був плюралістичний характер демократичної основи чехословацького суспільства. Не вдаючись до детального аналізу діяльності політичних партій, науковці констатували, що політичні організації “утримувались урядом, великими монополістичними об’єднаннями, а їх лідери вірно служили імперіалістичній буржуазії” [280, с. 267]. Автори зробили спробу відмежувати комуністичні організації від усіх інших, однозначно констатуючи, що “підлу роль відігравали українські буржуазні націоналісти, реакційна білогвардійська русофільська еміграція, які сіяли національну ворожнечу і виступали заспівувачами антирадянщини і антикомунізму” [280, с. 268]. Натомість учені докладно зупинилися на процесі утворення комуністичних партійних осередків, з’ясували причини та джерела партійної еволюції. Детально названі й факти масових виступів робітників під керівництвом комуністичних лідерів та участь політичної організації в парламентських виборах.

Незважаючи на суб’єктивний підхід до дослідження цієї проблеми, автори цілком справедливо підкреслили один із найважливіших аспектів діяльності комуністів у краї, а саме – послідовність і невідступність щодо захисту національно-культурних цінностей закарпатських українців, їх мовної ідентичності з українцями по той бік Карпат і віри в об’єднання всіх українців в одну державу.

В такому ж ідеологічному ключі було підготовлено академічне видання “История Украинской ССР” [182, с. 555 – 557]. Не відійшли від догматичних міркувань і автори “Историографии истории Украинской ССР” [184, с. 338]. Подібний підхід, на наш погляд, не є об’єктивно аналітичним і не може претендувати на реальну оцінку досліджуваної проблеми у радянські часи.

Вивчаючи питання впливу Томаша Масарика на здійснювані суспільно-політичні процеси, ми використали як пресу тих часів, так і праці, котрі давали оцінку характеру виходу часописів й специфіці подання тогочасної інформації, висвітлення важливих політичних подій, офіційної хроніки тощо. Радянські дослідники П. М. Лісовий та М. І. Бабидорич стали авторами книжки "Трибуна трудящих" [203], а П. М. Лісовий – праці "Комуністична преса Закарпаття 20 – 30-х років" [204]. Згадані праці детально аналізують комуністичну пресу досліджуваного періоду, показуючи діяльність та активність комуністичного руху в Закарпатті. Незважаючи на пропагандистський характер першої праці, необхідно визнати детальне опрацювання характеру партійних видань крайових комуністів, їх видозмін залежно від потреб часу або ідеологічного спрямування. Праці містять ряд суб'єктивних суджень щодо політичної активності комуністів у протистоянні з "масариковським" буржуазним імперіалізмом. Як бачимо, ідеологічні перегини були характерною ознакою історичних досліджень у царині краєзнавства.

Отже, радянську історіографію досліджуваної проблеми необхідно сприймати критично. Характеризуючи зміст праць радянських учених, слід відзначити, що проблема суспільно-політичного розвитку краю за часів президентства Томаша Масарика досліджувалася не в комплексі, а епізодично. Вибірковість дослідників, котрі ідеалізували вплив комуністичної політичної організації на тогочасні процеси, змушує критично підходити до багатьох досліджень, які часом супроводжувалися грубою фальсифікацією і несправедливим звинуваченням представників політичної влади, державних діячів і президента Т. Масарика зокрема. Така заполітизованість була притаманна як авторам наукових монографій, колективних та багатотомних праць, так і творцям історіографічних, біографічних нарисів про політичних діячів.

Іншого рівня сягнули дослідження аналізованої наукової проблеми у період незалежної України. 90-ті рр. ХХ ст. позитивно вплинули на переоцінку історичних цінностей, надали можли-

вість об'єктивно підійти до вивчення невідомих, а нерідко і свідомо сфальсифікованих політичних процесів. Незважаючи на це, необхідно констатувати, що упродовж останнього десятиліття ХХ століття комплексного дослідження життя і діяльності державного діяча Чехословаччини, політичного лідера чехів, словаків і закарпатців у 20 – 30-х рр. минулого століття – президента Томаша Масарика – не було.

Саме початок 90-х років минулого століття, становлення незалежної України дали поштовх до подальшого дослідження суспільно-політичного життя Закарпаття у міжвоєнний період. Виходять у світ перші об'єктивно-аналітичні праці вчених М. Болдижара [128 – 141], М. Вегеша [147 – 153], І. Гранчака [167 – 168], О. Довганича [176 – 177], І. Короля [192 – 193], В. Лемака [197 – 202], І. Ліхтея [205 – 210], І. Попа [239 – 240], С. Федаки [269], В. Худанича [275]. Дослідники аналізували внутрішньополітичний розвиток краю в часи його входження до складу Чехословацької Республіки, а також окремі аспекти життєдіяльності суспільства. Вагомий внесок було зроблено у висвітлення місця і ролі відомих політиків (як місцевих діячів, так і державних лідерів) у розвитку суспільно-політичного життя краю, з-поміж яких особливо знаковою була постать Томаша Масарика.

На відміну від радянських дослідників науковці 90-х років почали вивчати суспільно-політичне життя Закарпаття минулих часів на основі об'єктивного історизму, відкидаючи політичну заангажованість. Згадки про політичні зміни масариківського періоду знаходимо в колективній праці “Історія Ужгорода”, зокрема у розділі, підготовленому українським ученим Михайлом Тиводаром [261]. Крім того, з'являються матеріали про тогочасну періодичну пресу (у тому числі офіційні друковані органи політичних організацій), в якій висвітлювалися поточні суспільно-політичні перипетії 20 – 30-х рр. Авторами аналітичних статей про друковані засоби масової інформації були Г. Божук [125], М. Болдижар [130 – 131], М. Вегеш [153], І. Добош [175].

У 1995 р. побачив світ другий том “Нарисів історії Закарпаття”, окремі розділи якого присвячені суспільно-політичному життю Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. Авторський колектив по-новому висвітлює політичні та суспільні події, оцінюючи їх, враховує об’єктивний вплив людського фактора, роль політичних лідерів тощо [141, с. 167, 193, 210].

До переліку названих учених-дослідників слід додати імена сучасників Серед тих, хто частково вивчав досліджувану проблему, слід назвати М. Болдижара і А. Панова [128], М. Вегеша [148, 152 – 153], С. Віднянського [154, 155, 238], В. Гирю [147], О. Довганича [176 – 177], І. Короля [147, 193], І. Ліхтея [210], М. Палінчака [234], І. Попа [239], М. Токаря [262 – 265].

Матеріал, що окреслює досліджувану проблему в контексті протистояння центральної влади з іноземними політичними колами, пропонує колективна праця ужгородських учених М. Вегеша, В. Гирі, І. Короля “Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами” [147]. Автори, спираючись на архівні документи, розвінчують антидержавну діяльність угорських партій, що функціонували на території краю, а також деяких русофільських політичних організацій, які виступали в ролі “п’ятої колони” [147, с. 78 – 98].

Особливо цікавим для нас є матеріали про постійне стеження чеської влади за антидержавною діяльністю агентів, котрі, прикриваючись офіційним визнанням демократичних заasad Чехословацької Республіки, не припиняли своєї активності, спрямованої на підрив суспільно-політичної стабільності, навіть більше – успішно йшли до своєї мети.

Питання впливу Т. Масарика на суспільний розвиток Закарпаття висвітлюється й у книжкових виданнях Клубу Т.Г. Масарика в Ужгороді. Зокрема, ми використали видання “Т.Г. Масарик та Закарпаття”, в якому знаходимо відомості про джерела впливу Т. Масарика на події в Закарпатті та сприйняття його як мудрого і справедливого політика місцевими жителями [316 – 317].

Слід додати, що питання ролі Т. Масарика в суспільно-політичному житті міжвоєнного Закарпаття висвітлювалося в

колективних монографіях "Політична історія України ХХ століття" (Т. 5) [238] та "Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття" [266], в яких політичні зміни часів Чехословацької Республіки пов'язувалися з безпосереднім впливом представників політичного олімпу, зокрема Т. Масарика.

Колективна монографія "Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців" подає комплексний, ретельний аналіз проблем суспільно-політичного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки, розглядаючи цей етап як передумову становлення незалежності Карпатської України [160, с. 155 – 184, 208 – 222].

Заслугує на увагу серія статей, уміщених у "Науковому віснику Ужгородського національного університету. Серія: Історія" (Випуск 7, 2002 р.), що містять матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т.Г. Масарика (1850 – 1937), які відбулися 17 березня 2000 року в Ужгородському університеті. Було опубліковано дослідження В.І. Худанича "Т. Масарик і Україна" [276, с. 5 – 8], Ю.М. Бисаги "Порівняльний аналіз еволюції теоретичних поглядів Т.Г.Масарика на інститути держави і права" [120, с. 8 – 11], І.О. Шніцера "Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика" [282, с. 12 – 15], О.Д. Довганича "Т.Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків розвою" [177, с. 15 – 18], О.В. Хланти "Т.Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття" [275, с. 18 – 20], І.І.Вовканича та І.М. Сюська "Ідея нової демократичної Європи Т.Г. Масарика і сучасність" [155, с. 21 – 25].

Зокрема, у статті професора В.І. Худанича "Т. Масарик і Україна" розглядається співпраця Т. Масарика з українськими депутатами Віденського парламенту, визнання й співробітництво Західно-Української Народної Республіки і Чехословацької Республіки. Значної уваги приділяється перебуванню Т. Масарика в Києві у 1917 – 1918 рр., сприянню УНР в озброєнні чехословаць-

кої легії, а також допомозі Т. Масарика українським емігрантам у Чехословаччині [276, с. 6 – 8].

Ю.М. Бисага у науковій розвідці "Порівняльний аналіз еволюції теоретичних поглядів Т.Г.Масарика на інститути держави і права" акцентує увагу на державно-правовому творенні Чехословаччини та на якісній еволюції теоретичних поглядів засновника першої Чехословацької Республіки й інститутів держави і права [120, с. 8 – 10].

Важливий матеріал міститься у статті О.Д. Довганича "Т.Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків розвою". Дослідник доводить, що політика Т. Масарика стосовно Закарпаття була не цілком визначеною. З одного боку, чимало зроблено для розвитку освіти і культури, будівництва навчальних і медичних закладів, а з іншого – не всі обіцянки були виконані. Але, незважаючи на складність, масариківський період в історії краю був прогресивним [177, с. 15 – 18]

Дотичною є праця І.О. Шніцера "Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика", в якій досліджується неоднозначна роль Словаччини у житті й діяльності Т. Масарика, а також схожість політичної долі Закарпаття і Словаччини за часів президентства Томаша Масарика [282, с. 12 – 14].

О.В. Хланта у статті "Т.Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття" подає характеристику нового етапу в соціально-економічному й культурно-освітньому житті Закарпаття, а також з'ясовує ознаки демократизму масарикової Чехословаччини [275, с. 18 – 20].

У праці І.І. Вовканича та І.М. Сюська "Ідея нової демократичної Європи Т.Г. Масарика і сучасність" аналізуються концептуальні ідеї першого чехословацького президента про демократичну перебудову Європи та значення позиції Т. Масарика в контексті європейської інтеграції [155, с. 21 – 24].

Заслугове у увагу й книжкове видання Олексі Підлуцького "Постаті ХХ століття", друга редакція котрого побачила світ у 2007 р. [236]. У ній поряд із найвидатнішими діяча-

ми минулого століття – Юзефом Пілсудським, Карлом Маннергеймом, Франсиско Франко та багатьма іншими – змальовано й політичний портрет Томаша Масарика [236, с. 27 – 43]. Автор праці, називаючи найважливіші риси політика, виділяє вміння Т. Масарика відродити і вивести з глибокої кризи націю, витворити з неї серйозного політичного гравця в Європі. О. Підлуцький навів спогад, який якнайкраще характеризує ставлення до Т. Масарика: "Якось наприкінці 20-х років минулого століття Бернард Шоу давав велике інтерв'ю "Таймс". Зайшла мова про улюблену ідею Шоу – Сполучені Штати Європи. "Але ж це утопія, – заперечив журналіст. – Хоча б тому, що неможливо знайти людину, яка могла б стати президентом таких Штатів. Вона мусть мати надзвичайну широту поглядів і бути здатною входити в найменші дрібниці, мати вдалий досвід реального державного управління і разом з тим бути високоморальною особистістю, бути знаною в усій Європі і водночас не наразитися ані англійцям, ані румунам, ані французам, ані шведам. Такої людини просто немає і не може бути". – "Як немає? – щиро здивувався Шоу. – А Масарик?" [236, с. 27]. Ця доволі велика цитата підтверджує місце й роль Томаша Масарика серед відомих політиків. Крім того, чехословацького президента було названо "новою людиною" у "новій Європі" [236, с. 34]. Чимало уваги в роботі приділено ставленню Т. Масарика до українського питання [236, с. 39 – 42].

Наведені праці свідчать, що новий етап дослідження аналізованої проблеми пов'язаний із становленням нової наукової думки в Україні, що вилилося в активне вивчення раніше заборонених або перекручених історичних фактів тощо. Цей період відзначається якісно новим підходом до наукових досліджень у сфері політико-партійного життя міжвоєнного Закарпаття, переоцінкою важелів об'єктивного висвітлення історичних подій. Значно більше дослідників почали тією чи іншою мірою торкатися проблемних питань суспільно-політичного життя через вивчення реальних можливостей політичної еліти і зокрема президента Т. Масарика та його соратників упли-

вати на розвиток регіону в Карпатах. І хоча комплексного вивчення місця й ролі Т. Масарика в суспільно-політичному житті Підкарпатської Русі у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. не було, це жодним чином не применшує здобутків вітчизняних науковців у дослідженні аналізованої теми, а спрямоване на їх подальше вдосконалення.

1.3. Зарубіжна історіографія дослідження

Перші праці, присвячені історії суспільно-політичного життя в Підкарпатській Русі 20 – 30-х рр. ХХ ст. і ролі Т. Масарика у його розвитку, з'явилися за часів президентства цього відомого політика. Перебуваючи в епіцентрі бурхливого розвитку демократичних засад новоствореної чехословацької держави, дослідники мали найкращі можливості для аналізу тогочасного політичного життя. Потрібно сказати, що чеські і словацькі автори певною мірою ідеалізували постать Т. Масарика, а також здобутки в усіх сферах суспільно-політичного життя Чехословацької Республіки в цілому і Закарпаття зокрема. Будь-які прояви успіхів у політиці пов'язувалися з іменем Т. Масарика. Так, одним із перших, хто вдався до переосмислення процесу змін у політичній сфері, був Я. Нечас. Його стаття “Політичні партії на Підкарпатській Русі” містила аналіз перших кроків крайових політичних організацій у контексті найефективніших демократичних змін за перший рік президентства Т. Масарика [323].

Юридично-правову основу цієї проблеми крізь призму конституційних положень розглянув чеський вчений К. Кадлец [302]. Окреслення деяких аспекти політичного життя тогочасного Закарпаття знаходимо також у праці Б. Кочі [304]. Згадані автори ідеалізували роль Т. Масарика у трансформаційних процесах і в ході створення чехословацької держави.

Чи не найповнішою з усіх біографічних праць про Т. Масарика є однойменна розвідка Яна Гербена, котра повною мірою роз-